

Hvad vil det sige at være *simul iustus et peccator*?

Diskussionen om paradoks og
metafor hos Luther

Af lektor, ph.d Anna Vind og lektor, ph.d Christine Svinth-Værgø Pøder

Det er i år 500 år siden, at Luther sad på Wartburg og skrev et af sine allervigtigste skrifter, Antilatamus, som Melancthon kaldte det: et svar på et stridsskrift af den skolastiske teolog Jacob Latomus. Latomus havde kritiseret Luthers sætning “Enhver god gerning er synd” og præmissen herfor, nemlig at synden i det enkelte menneske er den samme før og efter dåben. Det stred efter Latomus’ mening mod skolastisk nådelære. Luther gør sig her umage med at forklare sin modstander, som han respekterer, hvorfor deres måder at forstå kristendommen på er uforenelige. Resultatet bliver en uhyre reflekteret og innovativ teologisk udredning af, at den kristne kan være både retfærdig og synder på én gang. Skriftet fra 1521 var ikke første gang, Luther gjorde rede for denne problemstilling. Det gjorde han allerede tidligere i sit forfatterskab, mest markant måske i Romerbrevsforelæsningsen fra 1515-16, hvor det lyder, at de kristne er “simul peccatores et non-peccatores” (WA 56, 270,10). De er på én gang syndere og ikke-syndere. I Antilatamus udfolder Luther tanken

mere udtrykkeligt gennem refleksioner over sproget.

I år er det samtidig netop 100 år siden, at kirkehistorikeren Karl Holl (1866-1926) i en samling artikler om Luther og reformationen (*Luther. Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte*, bd 1, 1921) satte særligt fokus på dén centrale og tilsyneladende paradoksale figur hos Luther. Bogen kom til at indvarsle en fornyet interesse for Luthers teologi, kendt som Lutherrenaissancen. Den tyske Lutherrenaissance var slet ikke en entydig størrelse, den dækkede over meget forskellige tilgange. Måske fordi Holls egen Luthertolkning – i al sin fascinationskraft for den generation af teologer – heller ikke i sig selv var entydig, men var præget af spændinger og ambivalenser.

Karl Holl: Retfærdiggørelse uden vished?

Holls Lutherbog fra 1921 var baseret på artikler skrevet henover et årti. Særlig 1. verdenskrig og ikke mindst krigsnyderlaget blev en katalysator for arbejdet med Luther, som Holl i tiltagende grad

blev begejstret for. En af artiklerne koncentrerer sig om udlægningen af retfærdiggørelseslæren i Luthers Romerbrevsforelæsnings. Et omdiskuteret problem i forskningen på Holls tid var, om Luther på dette tidspunkt anser frelsesvished for muligt. Holl påpeger i forlængelse heraf en tilsyneladende modsigelse hos Luther, som både anfører at synderen retfærdiggøres og at Gud anser den, der opfylder loven, for retfærdig. Spørgsmålet var altså både, hvordan den enkeltes vished om retfærdiggørelsen skulle forstås, og hvordan modsigelsen mellem retfærdiggørelse af synderen vs. af den allerede retfærdige kunne forklares. (Holl: Luther, 113, 117ff).

Holl afviser nu, at modsigelsen skulle tyde på, at Luthers teologi i 1515 var før-reformatorisk. I stedet fremdrager han som forklaring tanken om Guds alene-handlen: Gud ønsker fællesskabet med mennesket, men kan ikke have fællesskab med syndere. Derfor vil Gud gøre mennesket virkelig retfærdigt og foregriber endemålet for denne retfærdiggørelses-proces i sin guddommelige vished om, at det faktisk vil ske. Retfærdiggørelsen er således ifølge Holl ikke, som 1800-tals teologen Albrecht Ritschl mente, syntetisk, men analytisk, fordi retfærdiggørelsesdommen som sådan ikke tilfører mennesket noget nyt, men foregriber det forestående. Imidlertid formidles Guds velgørende vished ikke til mennesket. Det, som derimod erkendes af mennesket, er Guds vilje – Guds krav lyder til menneskets samvittighed. Holl kan derfor i 1921 karakterisere Luthers forståelse af kristendommen som en "samvittighedsreligion" (Holl, Luther, 73–75).

Løsningen medfører et begreb om frelsesvished, som kan karakteriseres som paradoksalt. Den ultimative vej til vished går for Holl igennem en eksistentiel spænding mellem frygt og håb, som kulminerer i en frivillig prisgivelse af selvet til fortabelse, "resignatio ad infernum" (resignation til helvede), hvis dette skulle være Guds vilje. For – paradoksalt nok – troen fuldbyrdes netop i selvforkastelsens vished om at være i overensstemmelse med Guds vilje (Holl, Luther, 149ff). Den paradoksale karakter ligger også i, at der er tale om en sprogløs fuldbyrdelse – en "erlebnisloses Erlebnis" (Assel, *Der andere Aufbruch*, 1994, 471). Et tilsagn eller et ønske om frelse derimod ville føre til et fokus på menneskets eget mål og dermed komme på tværs af den ultimative selvprisivende viljesenhed med Gud.

Assel påviser den tvetydighed hos Holl, at hans Luthertolkning på den ene side rummer sprogteologiske ansatser (evangeliet som tilsagn), som Holl ikke selv viderefører, men overbyder med henvisning til Guds skjulte plan (ibid., 97). De sprogteologiske ansatser bliver i stedet videreført af Rudolf Hermann (1887–1962), mens Hans Joachim Iwand (1899–1960) knytter til ved Holls betoning af retfærdiggørelsens skjulthed. Den tvetydighed, som Assel sporer hos Holl, viser sig således igen i diskussionen mellem Hermann og Iwand.

Iwands kritik af Hermann for at mangle paradokset

Rudolf Hermann gav sig i kast med den paradoksale samtidighed af synd og retfærdighed i bogen *Luthers These 'Gerecht und Sünder zugleich'*, som udkom

i 1929. Han arbejder her som Holl med Luthers Romerbrevsforelæsning, men først og fremmest er bogen en udlægning af Luthers Antilatomo. Hans elev, Hans Joachim Iwand, skrev en kritisk anmeldelse af bogen, hvor han afviste det, han så som reminiscenser af liberalteologi hos Hermann med for meget fokus på "troens fremadskriden" og på gensidighed mellem menneske og Gud (Iwand, "Rezension" (1930) in *Glaubensgerechtigkeit*, 1980, 265-272). Ifølge Iwand havde Hermann ikke virkeligt greb om radikaliteten i Luthers tænkning og særligt ikke om dens paradoksale karakter.

Det springer imidlertid i øjnene, at Iwand selv ikke læste eller analyserede Luthers skrift om Latomo. Han var især glad for Romerbrevsforelæsningen, Heidelbergdisputationen og Galaterbrevskommentarerne. Muligvis var det denne forskel mellem Iwand og Hermann i henseende til brug af Luthertekster, der resulterede i divergerende Lutherfortolkninger, som bedst kan beskrives som en betoning af *paradokser* over for en betoning af *sprog*. Iwand fokuserede stærkt på førstnævnte, mens Hermann havde øje for det sidste. Dog var Hermann – mere end Iwand i sin kritik gav udtryk for – meget bevidst om den paradoksale udtryksform hos Luther, men han fortolkede den anderledes end Iwand. Hvor Iwand ville lade paradokserne stå og fremholde dem som utvetydige sandheder, søgte Hermann at forklare dem inden for rammerne af en sproglig relation mellem Gud og menneske i eksistensen mellem tid og evighed.

Hermann så i tanken om "simul iustus et peccator" et tidsligt, historisk 'jeg', spændt ud mellem nutidig tilgivelse og

fremtidig eskatologisk fuldendelse, som det er bestemt af, samtidig med at det også er forbundet med sin fortid (Hermann: Luthers These, 176). Der er altså ikke tale om en form for tidløs samtidighed af synd og retfærdighed, og heller ikke om en akkumulering af retfærdighed (væksttankens "mere og mere"), men det tidslige "videre og videre" (ibid., 235). Dette tidslige 'jeg' er ikke som i Holls Luthertolkning sprogløst, men artikulerer netop sin spændingsfyldte eksistens (jf. Assel: Der andere Aufbruch, 336). Dette sker ikke mindst i bønner, som ifølge Hermann er en dialogisk sprogform, der rummer erfaringen af retfærdiggørelse. Erfaring kan her ikke løsrives fra sin sproglige form, som hvis erfaringen af retfærdiggørelse skete sprogløst (som i Holls "resignatio ad infernum") og så først bagefter og sekundært blev artikuleret sprogligt. I bønner er begivenheden og erfaringen af den ifølge Hermann identisk med sit udtryk.

For Iwand at se forklejnedes Hermanns anførelse af tidslige og sproglige strukturer den stærke paradoksalitet mellem synder og retfærdig, tid og evighed. Iwand frygtede, at denne fortolkning af Luther i realiteten underminerede skarphe- den i den lutherske tænkning og ledte den i retningen af en slap både-og-struktur, der mindede ham for meget om det Luther gjorde op med. Ikke mindst den senmiddelalderlige katolske kirke.

Hermann derimod så sin sprog- eller bønstænkning som en måde på én gang at fastholde og håndtere vanskelighederne i Luthers paradoksale udtryksform på. Formålet var at undgå en dialektisk stejllhed, der endte i absurditet. Det er mere end sandsynligt, at Hermann kom

frem til denne forståelse og håndtering af radikaliteten og paradoksaliteten hos Luther gennem arbejdet med skriftet mod Latomus.

Sprogets rolle hos Luther

Den særlige indsigt, som Hermann kom frem til gennem sit arbejde med Luther, er, at sproglig form er afgørende: der sker noget i sprogformer som bøn, som kun sker dér og ikke på ikke-sproglig vis (fx Hermann: *Luthers These*, 299). Det svarer til, at Luther i Antilatamus gør rede for, at bestemte sproglige figurer er nødvendige, dvs. de kan hverken omsættes eller reduceres til bogstavelige betydninger eller anses for at være sekundære i forhold til førsproglige erfaringer eller begivenheder.

Luther var i synet herpå stærkt inspireret af den faible for klassisk retorik, der prægede både 1400-tallet og hans egen samtid – meget mere end Lutherrenæssancens teologer var opmærksomme på. Det ser man blandt andet i Antilatamus i sætningen om, at *Christum factus est peccatum metaphorice* (Kristus er gjort til synd på metaforisk vis) (Luther, WA 8, 86, 31f), som Luther her sammenligner med typologiske udtryk i Skriften. Han forklarer, at i denne passage forbindes den bogstavelige betydning af ordet synd med Kristus som den overførte betydning af synd, og at disse betydninger tilsammen overbringer et unikt budskab.

Den samme pointe møder vi i *Vom Abendmahl Christi*: Både metaforen og synekdommen er her bærere af et budskab, som ikke kan tænkes uden om dem. Budskabet er altså ikke at finde i en indre mental virkelighed, som efterfølgende artikuleres i mundtlig tale – sådan som

modellen, meget forenklet sagt, var for flere af middelalderens teologer, og som det også dukker op mange århundreder senere i Lutherrenæssancen hos Karl Holl med tanken om samvittighedens førsproglige anelse om Guds vilje. For Luther indeholder ordet det, det siger – det skaber, hvad det nævner, jf. formuleringen i Ps 33,9.

Hvad er det så konkret, som den sproglige figur kan ifølge Luther? For det første er det kreative aspekt afgørende. Sprog er levende og historisk. Når det fungerer og kommunikerer på forståelig vis efter de regler, der omgiver det, og ikke forfalder til menings- og endeløse tvetydigheder, så kropsliggør det indhold. Og netop evnen til at danne sprofigurer er det, som holder det i live. De sproglige figurer, som afhænger helt af udsagn og kontekst og fleksibelt indretter sig herefter eller spejler samme, modvirker, at sproget stivner.

Paradokset er egentlig også en sproglig, retorisk figur, men det er en figur, hvis umiddelbare virkning beror på, at den fastholder en dobbelthed af uforenelige modsætninger. Derfor er den i fare for at forstene og blive ufrugtbar. Dette kan ske for talen om en samtidighed af retfærdig og synder. Luthers pointe er heroverfor, at metaforiske og andre sprofigurer, som han finder Skriften fuld af, ved at rumme både det bogstavelige og det overførte skaber en relation, hvor de forbinder forskellige tider og eksistenser, tid med evighed, eksistensen som synder med troens eksistens i irreducibelt komplekse og dynamiske udsagn. Ses paradokset i dét lys, forstås det ikke underkomplekst og reduktivt.